

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ II

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

**DR. LUBOR NIEDERLE. SLOVANSKÉ STAROŽITNOSTI.
PŮVOD A POČÁTKY SLOVANŮ VÝCHODNÍCH.****Oddíl I. — Svazek IV. V Praze, 1924 (на обгортці 1925), 286 с.**

До заміток проф. Бузука, поданих, головно, з становища мовознавця*, додам кілька уваг зі становища історика — в доповнення того, що писав я з приводу короткого витягу з сеї праці, опублікованого автором в його французьким підручнику (“Україна”, 1924 р., кн. I—II)*.

З приводу сеї моєї рецензії в паризьким листку російських монархістів-єдиноділімців “Возрождение” (з 17.VIII) з’явилася лайлива статейка “М.Грушевский против Л.Нидерле” якогось таємничого Е.К.*, що добавила в ній не більше не менше як “предел грубости и одичания”, тому що я насмілюся висловити деякі критичні замітки з приводу книги “знаменитого, маститого чешского ученого”, “высокоавторитетного слависта”, “великого слависта” і т. д. проф. Нідерле. Грубо висваривши мене за сі мої замітки¹, Е.К. виясняє, “за что, собственно, великий славист подвергается подобным выходкам зарвавшегося сепаратиста”: “Ответ этому мы найдем в словах, которыми Нидерле заканчивает свою книгу, словах, конечно, весьма неугодных г. Грушевскому и его единомышленникам. Этими словами, к которым российскому (sic!) человеку добавит решительно нечего, и мы закончим данную заметку: Различия между Великороссией и Малороссией достаточно определились в наше время, и нет ничего удивительного, что Украина требует равных с Великороссией прав для своего языка и для своего народа. И, тем не менее, подобная эволюция, поддерживаемая, главным образом, политическим самолюбием, не зашла еще столь далеко, чтобы порвать существенное единство русского народа, она не мешает трем группам, его составляющим, оставаться связанными между собою крепчайшими узами в среде остального славянства. Три великие русские диалекта менее разнятся между собой, чем диалекты французские или немецкие, как это справедливо отмечает А.Милле (sic), выдающийся знаток славянской лингвистики. И Белоруссия, и Украина, и Великороссия, даже если каждая из них получит свою политическую самостоятельность, все же останутся частями единого народа, единого государства, крепко спаянного из свободных и братски объединенных частей”.

¹ Дещо тут треба положити на карб словесних непорозумінь “возрожденского” слависта. Він, напр., закидає мені, ніби я поставив Нідерлеві в вину, що він “в свое время приложил много усилий, дабы установить принадлежность славянам “полей погребальных урн” между Одрою и Лабою, а теперь “перекинулся” (sic)¹⁾ и говорит, что это праздное дело”, і завважає, що характеризувати еволюцію в гадках проф. Нідерле “словом “перекинулся”, совсем неуместно, чтобы не сказать более”. Я згоджуюсь вповні і без застережень, що говорити про проф. Нідерле, що він “перекинувся”, не було б на місці. Тільки ж я й не говорив сього. У мене було написано, що проф. Нідерле “переконався”. А “перекинувся” і “переконався” се “две большие разницы”, говорячи “истинно-русскою” мовою.

¹⁾ Сей sic належить “маститому” чи “многообещающему” (не знаю, як його потитулувати) славістові “Возрождения”.

Зайвою річчю вважаю доводити своє право критично оцінювати досліді чеського славіста, за котрими пильно сліджу вже цілих тридцять літ, і, мабуть-таки, не гірше, ніж сей анонімний автор, оцінюю їх сильні і слабкі сторони. Але не вважаю можливим проминути сеї дрібної, але характеристичної ілюстрації — де знаходять своїх прихильників всеруські декларації проф. Нідерле, котрими він псує в очах всякого серйозного наукового робітника свої наукові праці, і не обійшовся без них і в отсій своїй новій книзі. Замість того щоб представити процес диференціації східного слов'янства в історичнім розвитку на фактичнім документальнім матеріалі, він заявляє, що се не завдання його книги, а натомість він засвідчить тільки своє “пересвідчення”*:

“Хоч диференціація поступила вже так далеко, що Україна тепер домагається признання свого язика і народу за рівноцінну й рівноправну одиницю поруч Великої, не кажучи — Білої, Руси, і дурницею було б відмовляти їй того права, але весь той, здебільшого політикою підживлений, дифереціанційний розвій не зайшов так далеко, аби захитати фактичну одність руського народу, що постійно в'яже міцно всі його галузі в одну одиницю супроти інших слов'янських народів. Ні оден з вищевказаних фактів: ні язиковий, ні антропологічний, ні культурний, ні політичний, ні економічний не був так сильний, аби розірвати стару одність народу. Хоча від XIII в. можна говорити про Малу, Білу і Велику Русь, і в дальших століттях їх індивідуалізація поступала далі, але при тім ті три Русі постійно зіставалися інтегральними частинами одного руського народу, так, як то було з племенами і областями в літописній добі. В моїх очах ся одність чи, краще сказати — та єдина підстава існує і буде існувати далі, хоч би Україна здобула повну самостійність політичну, так само, як існує спільна, єдина підстава чехів і словаків. Хто хоче розділяти два руські народи, мусить так само розділити народ чеський і словацький. Руські язики ще більш нероздільні, особливо Білорущина і Великорущина. Тому можна бажати всякого успіху змаганням малоруської, чи української, інтелігенції, коли вона силується добути свому народові рівноправне з іншими місце... але всяке заперечування тісного зв'язку і спільного походження з Великою й Білою Руссю вважаю за неправильне і зайве. Занадто багато спільного ще й досі в'яже часті руського народу між собою, і той грішить против себе і слов'янства, хто насильно розбиває те, що скували віки, замість аби помагати утворити оден з свобідних частей зложений нарід і державу руську” (с. 212—213).

Може, се й дуже зручний аргумент *ad hominem** супроти чеського читача: що коли він признає право України на самоозначення, то мусить тим самим признати його і для Словащини, — але таке політиканство робить неприємне вражіння в книзі, що має претензію замінити для сучасного слов'янства великий твір Шафарика. Українців остороги й погрози проф. Нідерле не зігріють, ані простудять, — але вони вносять фальшиву ноту в виклад автора, викликаючи в читача підозріння в сторонничості до-

бору матеріалу і освітлення його під тим кутом, щоб він ніяк не захитав “одності руського народу”, а навпаки — оборонив її, чим мога, перед яким-небудь розділом.

І се відчувається дійсно. Напр[иклад], у викладі питання про антів автор і в сій книзі, висловивши свій погляд, що се був ряд племен “южно-руської галузі”, пускається в таку інтерпретацію: “Не був то окремиї слов’янський нарід”, “малоруський” або “український” в значінні новіших українських теорій. Такого народу в IV–VII столітті ще тут не було. Було лише кілька южноруських племен, що були зв’язані в політичну цілість на якийсь час. Антське сполучення не може бути назване малоруським в національнім розумінні слова, тому що не знаємо, чи ціла малоруська галузь Шахматова творила його, а по-друге — се було тільки часове політичне сполучення южноруських племен наоколо одного великого центру, подібного до того, що почав творитись на півночі в Великім Новгороді, на заході — в Галичі, а на Оці — в Рязані” (с. 78). Автор не поясняє при тім, хто се так налякав його “українськими теоріями”, але річ очевидна, що весь сей екскурс тут зовсім зайвий — тим більше, що термін “южноруський”, котрий автор противставляє небезпечному “малоруському” чи “українському”, для IV–VI в. так само анахроністичний, як і сі.

Так само, вражіння певної навмисності робить підчеркування автором в сій книжці, як і в попереднім французькім витягу, “русської науки”, “русских учених” і т. д. Навіть аз, многогрішний сепаратист, зарахований до “новіших руських учених”* — з мою статтею в “Записках тов[ариства] Шевченка” (с. 155)*. Тільки на однім, здається, місці стрічаємося з “малоруськими істориками Костомаровим і Житецьким” (с. 202). А зловорожим українським іменем щ[ановний] автор нікого не назвав!

Українська література в сій книзі все-таки використана в ширшій мірі, ніж в попередній, і взагалі літературний апарат в ній значно підновлений. Власне — підновлений, то значить в примітках тощо вже готової праці подописувані цитати на літературу, але органічно в структурі її вона не грає відповідної ролі. Автор сам натякає в передмові, що, виготовивши працю досить давно, він в останній хвилі доповнив її новою літературою, котру йому вдалося зібрати після війни, чимало вже під час самого друку, що зягся, мабуть, через се на довгий час. Але стара література та ставлені нею питання все-таки і в сій новій редакції грають непропорціонально велику ролю, в порівнянні з новою. Антикварність, дрібничковість в ріжних другорядних історично-географічних питаннях і перевага всякої такої мікрології над виясненням основних, кардинальних питань історичної еволюції слов’янства зістаються далі головною хибою праці. Антропологічне, язикове і етнографічне вилучення східного слов’янства з всеслов’янської громади, фізичні, економічні й культурні фактори його розвою і диференціації, фактори відцентрові і елементи зв’язку — сі питання або незачеплені, або зачеплені і не розроблені, або “злизані” — збуті загальними фразами; на-

томість, більшу частину праці і місяця присвячено різним дрібним питанням, котрі через їх дрібність і велику масу автор-таки не міг все-таки обговорити вичерпуюче і здебільшого позбував відсилачами на літературу — по більшій часті неповну і перестарілу.

Найсильніше з-поміж різних зачеркнених тут підходів до висвітлення первісної історії східного слов'янства автор, без сумніву, чув себе в археології, котрій присвячена остання четвертина книги — одна з цікавіших її частин. Варто одмитити тут — при всіх компліментах автора на адресу “русскої науки” — дуже песимістичні погляди його щодо вислідів роботи “русских археологів”, що дуже достроюються до недавно процитованих мною гадок іншого російського дослідника ак[адеміка] Ростовцева (“Україна”, 1925, [кн.] IV, с. 157)*. “Система руської археології, неважаючи на велику працю, виконану руськими археологами, і величезну масу матеріалу, винесеного ними з гробів і зібраного в колекціях, — по нинішній день суперечна і неясна”, — заявляє на вступі проф. Нідерле (с. 214) і в дальшому не перестає здержливо, але гірко жалуватися на ненауковий характер більшості російських розкопок, недокладні публікації їх, без ілюстрацій, котрі давали б ученій публіці можливість самостійно орієнтуватися в матеріалі. “Старші праці не мають вартості” — “все, що вийшло перед дев'ятдесятьма роками XIX ст.”, — лаконічно завважає він і для прикладу, посилаючись на оцінку Спіцина в “Изв[естиях] арх[еологической комиссии]”, [вып.] XV, с. 84 [і] д[алі]*, вказує на голосну працю Уварова “Меряне и их быт по курганным раскопкам” 1871 [р.]*, в котрих зібрано матеріал з 8 тис. могил, розкопаних для сього — і безповоротно знищених для науки (с. 242).

Ся праця Уварова, що нашими старими археологами вважалася взірцевою, класичною — канонем і прикладом для археологічних дослідів (я сам пам'ятаю як київський студент 1880-х рр., з яким поважанням і похвалами говорив про сю працю пок[іийний] Антонович), тепер являється тільки сумною пам'яткою марнування археологічного матеріалу під егідою петербурзьких та московських установ. Проф. Нідерле мріє про такого “русського археолога”, що дасть класифікацію “русських курганів”, розділить їх по вікам і означить стадії культурного розвитку (с. 241). Але річ очевидна, що се буде можливе тоді тільки, коли сам археологічний дослід буде поведений більш планово і науково, ніж досі.

З тим усім і написання такої книги про східне слов'янство, яку замишляв проф. Нідерле, — річ будучності, як я се передчував при виході першої книжки сеї праці в 1902 р. Дати нові “Слов'янські старинності” для всього слов'янського світу, як дав свого часу Шафарик*, при теперішнім стані дослідів перевищує сили одного, хоч би як пильного і многостороннього, дослідника. Свого часу критика знайшла різні дефекти в “Слов'янській етнографії” проф. Нідерле (“Slovanski Svět”)*, не свобідні від них і його “Старинності”. Ерудиція його не може обходити всього слов'янського світу, а різні русофільські і всякі інші упередження, котрі він уважає своїм

обов'язком маніфестувати в своїх творах, не можуть не захитувати довір'я до їх висновків.

Авторові хотілось за всяку ціну докінчити першу, “історичну частину” “Старинностей” отсим томом (перший том — загальний, другий, в двох частих, був присвячений слов'янству полудневому, третій — західному, четвертий — східному), щоб присвятити свої сили закінченню другої, “культурно-історичної” частини (*Život Slovanu*). З сеї другої частини досі вийшли томи: про фізичне життя старих слов'ян (т. I), про одержу і житло (т. II), про слов'янську мітологію (т. III, кн. I), про господарство і ремесла (т. IV). Кн. II т. II, присвячену праву, готувить до друку проф. Кадлец, кн. II т. IV — про торгівлю, воєнне діло та мистецтво слов'янське — ладить сам проф. Нідерле. Заразом готувить до друку нове, переглянене видання першого, вступного, тому першої частини. Автор скаржить на недугу, що змушує його спішити закінченням праці. Але літа проф. Нідерле не такі великі, і ми будемо сподіватись, що недуга його промине, і він матиме змогу далі поглиблювати і вивершати працю свого життя. На мій погляд, величезний матеріал, згромаджений ним, дає дуже добру підставу для реального словника слов'янських старинностей, подібно як свого часу О.Шрадер після довголітньої праці над компендіумом індоєвропейських старинностей спорудив такий, дуже цінний словник реалій*. Для кращого і скоршого виконання проф. Нідерле міг би з'єднати собі співробітників-спеціалістів з різних галузей, але довголітня праця над нинішнім курсом робить його дуже відповідною центральною фігурою й ініціатором сього сильно потрібного діла. Характер його роботи дуже добре відповідає завданням і характерові такого словника.

даної праці перекладають як “Золота гілка”) є чи не найбільш відомим твором Дж. Фрезера. Вперше була опублікована у 1890 р. у двох томах, друге видання побачило світ у 1900 р. у 3-х томах. Найбільш повним було третє, дванадцятитомне, видання у 1906—1915 рр. (останній том містив покажчики та бібліографію). Слідом за ним у 1922 р. вийшов однотомник за редакцією Дж. Фрезера та його дружини, в ньому були опущені найбільш спірні питання, що викликали попередні видання.

“Passages of the Bible chosen for their Literary Beauty and Interest” — див.: *Frazer J.G.* Passages of the Bible chosen for their Literary Beauty and Interest. — London: A. and C. Black, 1895. — 493 р.

Четверта праця, що може прибрати дуже великі розміри — “Віра в безсмертність і культ померлих”... і в четвертій автор обіцяє зайнятися Індонезією — йдеться про працю: *Frazer J.G.* The Belief in Immortality and the Worship of the Dead. In 3 vol.: v. 1: The Belief Among the Aborigines of Australia, the Torres Straits Islands, New Guinea and Melanesia. v. 2: The Belief Among the Polynesians. v. 3: The Belief Among The Micronesians. — London: Macmillan, 1913—1924. Четвертий том опублікований не був.

с. 237 “Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки”, владила Катерина Грушевська, с. 58... — мова йде про видання: *Грушевська К.* Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки. — К.; Відень: [б/в], 1923. — 192 с.

с. 239 ...подиктувало авторові отсі характеристичні й інтересні стрічки передмови... — далі М. Грушевський цитує працю Дж. Фрезера у власному перекладі українською мовою.

Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti. Původ a počátky slovanů východních. Oddíl I. — Svazek IV. V Praze, 1924 (на обгортці 1925), 286 с.

Перша публікація: Україна. — 1925. — Кн. 6. — С. 134—138. Підпис у кінці рецензії: *М. Грушевський*. Дата не зазначена.

Подається за першодруком.

с. 241 До заміток проф. Бузука, поданих, головню, з становища мовознавця... — рецензія на дану працю Л. Нідерле складалась із двох частин. Першим рецензентом виступив мовознавець П. Бузук (див.: Україна. — 1925. — Кн. 6. — С. 130—134), а рецензійний відгук М. Грушевського був розміщений за ним. Текст кожного з рецензентів підписаний.

...в доповнення того, що писав я з приводу короткого витягу з сеї праці, опублікованого автором в його французьким підручнику (“Україна”, 1924 р., кн. I—II) — йдеться про працю: *Грушевський М.* [Рец. на:] Lubor Niederle. Manuel de l’antiquité slave. Tome I: l’histoire. (Collection de manuels publiée par l’Institut d’études slaves, t. I). Paris: Librairie E. Champion, 1923, VIII + 246 с. // Україна. — 1924. — Кн. 1—2. — С. 180—184. Опублікована у даній книзі на с. 186—190.

...лайлива статейка “М. Грушевський против Л. Нідерле” якогось таємничого Е.К. ... — див.: *Е.К.* М. Грушевський против Л. Нідерле // Возрождение — Vozrojdenie — La Renaissance: Ежедн. газ. / Под ред. П. Струве. — Париж, 1925. — № 76. — 17 августа. — С. 3.

с. 242 ...натомість він засвідчить тільки своє “пересвідчення” ... — тут і далі М. Грушевський цитує працю Л. Нідерле у власному перекладі українською мовою.

...аргумент ad hominem... — перехід на особистості, з лат. дослівно — аргумент, спрямований на людину.

с. 243 ...ав, многогрішний сепаратист, зарахований до “новіших руських учених” в мою статтю в Записках тов[ариства] Шевченка... (с. 155) — упорядником виправлена помилка у позначенні номера сторінки (у першодруку було вказано с. 255), де Л.Нідерле у виносці пише: “Z povějších ruských historiků ropirá M.Hruševskij...”.

Там же Л.Нідерле посилається не на одну статтю М.Грушевського, як вказує М.Грушевський, а на дві, причому одна з них — програмна. Див.: *Грушевський М.* Чи було між руськими племенами племя хорватів? Реферат // Записки Наукового товариства ім.Шевченка. — Т. XXXI–XXXII. — Кн. V–VI. — Львів, 1899. — II. Реферати. — С. 6 та *Грушевський М.* Спірні питання староруської етнографії // Сборник по славяноведению / Под ред. В.И.Ламанского. — Вып. 1. — СПб.: Типография Императорской академии наук, 1904. — С. 305–321.

с. 244 ...до недавно процитованих мною гадок іншого російського дослідника ак[адеміка] Ростовцева (“Україна”, 1925, [кн.] IV, с. 157) — йдеться про рецензію: *Грушевський М.* [Рец. на] М.И.Ростовцев. Эллинизмо и иранство на юге России. Общий очерк. Изд-во “Огни”, Петроград, 1918, VIII + 190 с.; M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia. Oxford: at the Clarendon Press, 1922, XVI + 160 с., 4°; M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie. “Revue des études slaves”, 1922, с. 5–18; М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических. (Российская академия истории материальной культуры), 1925, VIII + 623 с. // Україна. — 1925. — Кн. 4. — С. 151–158. Дана рецензія опублікована у цій книзі на с. 223–232. Сторінці 157 із четвертої книги “України” за 1925 р., на яку посилається вчений, відповідає с. 231 цього видання.

...посилаючись на оцінку Спицина в “Известиях] арх[еологической комиссии]”, [вып.] XV, с. 84 [і] д[алі]... — мова йде про роботу: *Спицын А.А.* Владимирские курганы (с 467 рис.) // Известия Императорской археологической комиссии. — Вып. 15. — СПб.: Типография Главного управления уделов, 1905. — С. 84–172.

...працю Уварова “Меряне и их быт по курганным раскопкам” 1871 [р.]... — див.: *Уваров А.С.* Меряне и их быт по курганным раскопкам. — М.: В Синодальной типографии, 1872. — 221 с.

...як дав свого часу Шафарик... — див. коментар до с. 186.

...в “Слов’янській етнографії” проф. Нідерле (“Slovanski Svět”)... — див.: *Niederle L.* Slovanski svet: Zemljepisna in statistična slika današnjega slovanstva. — V Ljubljani: Omladina, 1911. — 306 р.

с. 245 ...О.Шрадер після довголітньої праці над компендіумом індоєвропейських старинностей спорудив такий, дуже цінний словник реалій — очевидно, М.Грушевський має на увазі працю: *Schrader O.* Reallexikon der indogermanischen altertumskunde. Grundzüge einer kultur- und völkergeschichte Alteuropas: 2 T. — Strassburg, K.J.Trübner, 1901.

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I: Die Iranier in Südrussland. Leipzig: Markert & Petters, 1923, 80 с. (Veröffentlichungen des baltischen und slavischen Instituts an der Universität Leipzig, 3)

Перша публікація: Україна. — 1925. — Кн. 6. — С. 138–139. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис з авторськими правками чорнилом зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17170. — 2 арк.). На арк. 1 вгорі позначка чорнилом “№ 367”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l’antiquité slave. Tome I: l’Histoire.....	186	450
Акад. Вс.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l’Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СХХХVIII–СХL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?...	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології...	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения...	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов'янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckyj...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)